

دست‌رسی آسان به منابع درسی حوزه‌های علمیه با تولیدات نرم‌افزاری نور

به کوشش: هیئت تحریریه فصلنامه ره‌آورد نور

اشاره

آسان‌سازی و سرعت‌بخشی دست‌رسی به منابع در نرم‌افزارهای دیجیتال در مقایسه با منابع مکتوب و چاپی، مقرون‌به‌صرفه بودن و نیز کم‌حجم بودن کتابخانه‌های الکترونیکی، لزوم استفاده از محصولات نرم‌افزاری را دوچندان ساخته و در عمل، روند تحصیل و تحقیق را برای طلاب، دانشجویان، اساتید و محققان گرامی، تسریع و تسهیل نموده است. در همین راستا، هم‌زمان با آغاز ایام تحصیلی حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌های کشور، به معرفی چند محصول از محصولات کاربردی و فاخر مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می‌پردازیم.

شماری از قابلیت‌های مشترک و عمومی این نرم‌افزارهای پژوهشی، به شرح ذیل است: دسته‌بندی کتاب‌های برنامه بر اساس: موضوع، پدیدآورنده، قرن و زبان؛ بهره‌مندی از موتور جست‌وجوی پیشرفته نور با قابلیت‌های متنوع؛ قابلیت مشابه‌یابی متن انتخابی با امکان تعیین درصد تشابه؛ امکان ایجاد میز پژوهشی جهت انجام و ثبت پژوهش‌های کاربر؛ متن قرآن کریم با قابلیت جست‌وجو در آیات، به همراه ترجمه فارسی؛ ارتباط واژگان متن با چند دوره لغت‌نامه به همراه قابلیت جست‌وجو و دسته‌بندی مبتنی بر ریشه؛ کتاب‌شناسی و گزارش اجمالی درباره محتوای منابع و شرح‌حال نویسندگان کتب؛ دست‌رسی به ابزار پژوهنگار جهت یادداشت‌برداری از کتب برنامه و ساماندهی

آنها؛ قابلیت‌های پژوهشی مانند: نمایه‌زنی، حاشیه‌نویسی، رنگی کردن و علامت‌گذاری در متن؛ امکان به‌روزرسانی برنامه از طریق اینترنت و ارسال نظر توسط کاربر.

دروس حوزوی - نسخه ۲

در نسخه دوم این برنامه، متن کامل ۶۵۵ عنوان کتاب در ۱۸۳۳ جلد از دروس حوزوی به زبان عربی و فارسی، شامل موضوعات: ادبیات عرب (۷۶ عنوان)، قرآن (۱۲۲)، فقه (۵۸)، اصول فقه (۱۳۸)، کلام (۴۴)، حدیث (۶۶)، نهج البلاغه (۲۶)، منطق (۲۷)، حکمت (۶۷)، اخلاق و عرفان (۴۶ عنوان)، قابل دستیابی است.

بعضی از کتاب‌های این برنامه عبارت‌اند از: اثبات الوصیة، المقنعة، الفروق فی اللغة، فرهنگ اصطلاحات منطقی، شرائع الاسلام، قواعد فقه، نهیة الوصول إلى علم الأصول، التبیان فی تفسیر القرآن، مجاز القرآن، نهج البلاغه و شروح آن، الکافی، الطبقات الکبری، لسان المیزان، فرق الشیعة، الاعتقادات، دانشنامه کلام اسلامی، بدایة الحکمة، نهیة الحکمة، اللعة الدمشقیة، معنی اللیب و جامع المقدمات.

قواعد ادبیات عربی - نسخه ۲

نرم‌افزار «قواعد ادبیات عربی ۲»، کتابخانه‌ای

است مشتمل بر متن کامل ۵۳۶ عنوان کتاب در ۸۴۹ جلد از قواعد ادبیات عربی به زبان عربی و فارسی، شامل موضوعات: صرف، نحو، معانی، بیان، بدیع، املاء و کتابت، عروض و قافیه، تاریخ ادبیات و لغت. برخی از کتب این برنامه، عبارت‌اند از: مختصر المعانی، المطول، معنی الأدیب، شرح ألفیه، شرح الجمل فی النحو، البلاغة، العروض، قواعد الإملاء، تاریخ ادبیات عرب، المفردات و الخصائص.

ارتباط ترجمه، شرح و حاشیه با متن و پیوند متن کتاب انتخابی با تصویر آن در پایگاه کتابخانه دیجیتال نور، از ویژگی‌های نسخه دوم این کتابخانه دیجیتال به شمار می‌رود.

قاموس نور - نسخه ۳

نسخه جدید فرهنگ‌نامه «قاموس النور»، دربردارنده متن ۱۴۱ عنوان کتاب در ۳۸۲ جلد از منابع مهم لغوی عربی و فارسی است. برخی از منابع موجود در این برنامه، عبارت‌اند از: معجم مقاییس اللغة، لغت‌نامه دهخدا، الكامل فی اللغة والأدب، اللغات فی القرآن، النهیة فی غریب الحدیث والأثر، فقه اللغة، المعجم المفصل والأضداد.

از جمله ویژگی‌های این محصول، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

فهرست مداخل عربی و فارسی؛ استخراج مداخل و لغات توصیف‌شده از کتب مهم

لغوی و دسته‌بندی بر اساس سرمدخل (مداخل نماینده)؛ ارائه اطلاعات هر مدخل با محتواهایی همچون: معنا، اصطلاح، مترادفات، متضادات و مرتبطات؛ امکان محدودسازی و مقایسه توضیحات ذیل هر مدخل در کتب مورد نظر کاربر.

جامع اصول الفقه - نسخه ۳

در این برنامه، متن ۸۸۸ عنوان کتاب و ۲۱۷ عنوان رساله در ۱۷۵۴ جلد از آثار مرتبط با دانش «اصول فقه» ارائه شده است. تحلیل و دسته‌بندی محتوای ۱۵ عنوان کتاب بر اساس نمودار درختواره اصول فقه، شامل: شاخه (۲۵۸۳ شاخه)، مکمل یا نمایه (۱۵۵۴۶۹ نمایه) و کلیدواژه (۱۱۲۷۴ کلیدواژه)، از ویژگی‌های تحقیقاتی «جامع اصول فقه - نسخه ۳» می‌باشد.

از دیگر امکانات ارزشمند این نرم‌افزار، قابلیت برقراری ارتباط بین متون و شرح و ترجمه آنهاست. همچنین، محقق می‌تواند از امکان دسته‌بندی همه کتب برنامه بر اساس مؤلفه‌های ذیل نیز بهره‌مند شود:

مذهب، موضوع (اصول فقه، اصول مقارن، فرهنگ اصطلاحات و دائرة المعارف‌ها، کلیات و تاریخ علم اصول، شرح و تعلیقه، ترجمه، قواعد و...)، کتب مرتبط، پدیدآورنده و زبان.

جامع الأحادیث - نسخه ۳،۵

این نرم‌افزار، دربردارنده متن کامل ۴۳۱ عنوان کتاب در ۱۱۵۳ جلد، شامل منابع روایی شیعه به همراه ترجمه و شرح، طی موضوعاتی مانند: اخلاق، ادعیه و زیارات، تاریخ، تاریخ اهل بیت (علیهم السلام)، تفسیر، جوامع روایی، رجال، طب، فقه، کتب اربعه، کلام، لغت‌نامه و مناقب می‌باشد.

برخی از قابلیت‌های علمی و پژوهشی این برنامه حدیث‌محور، عبارت‌اند از:

* قابلیت استفاده از دسته‌بندی کتب برنامه، مشتمل بر: کتاب‌های فارسی، کتاب‌های عربی، کتاب‌های ترجمه‌دار، کتب اربعه و شروح، کتاب‌های قبل و بعد از زمان شیخ طوسی (سال ۵۰۰ قمری)؛

* امکان مشاهده ترجمه‌ها و شروح به همراه متن کتاب اصلی؛

* قابلیت دسترسی به روایات مشابه و مقایسه بین آنها؛

* بازسازی سند احادیث متضمن: تحویل، تعلیق، عطف، اشاره، ضمیر و تردید در کتب اربعه و وسائل الشیعه؛

* دسترسی به تفسیر آیات در دامنه احادیث عرضه‌شده؛

* کاوش در متن از طریق ریشه کلمات به همراه ساده‌سازی محیط جست‌وجو (ارائه جست‌وجوی همزمان ترکیبی، الگو و ریشه)؛

* به همراه فیلم آموزشی قابلیت‌های پژوهشی و محتوای علمی نرم‌افزار جامع الأحادیث ۳/۵.

جامع تفاسیر نور - نسخه ۴

نسخه چهارم جامع تفاسیر نور، مشتمل است بر متن ۹۰۳ عنوان کتاب و رساله در ۳۵۶۴ جلد از منابع مهم قرآنی، همچون: تفاسیر ترتیبی (۴۶۲ عنوان)، تفاسیر موضوعی (۷۲ عنوان)، ترجمه‌های قرآن (۵۷ عنوان) + ۲۳ ترجمه برگرفته + ۶۰ ترجمه خارجی در قسمت دانشنامه، منابع تفسیر و علوم قرآنی (۳۱۹ عنوان)، فرهنگ‌نامه‌ها (۵۲ عنوان)، پرسمان‌های قرآنی (۳۲ عنوان). از جمله قابلیت‌های کاربردی برنامه در بخش کتابخانه، دسته‌بندی منابع بر اساس: موضوع، زبان، قرن و مذهب است.

یکی دیگر از بخش‌های مهم این محصول فاخر، دانشنامه است. این دانشنامه جامع قرآنی، دربردارنده امکانات راهگشای ذیل است:

امکانات نمایش متن قرآن با قابلیت‌های متنوع؛ ۱۳۷ ترجمه به ۳۳ زبان دنیا به همراه مقایسه و ترازبندی بین ترجمه‌ها و آیات؛ اتصال آیات به بیش از ۴۰۴ تفسیر مهم شیعه و سنی؛ نمایش احادیث ذیل هر آیه از تفاسیر مهم روایی؛ نمایش مرتبط لفظی، هم‌نشین و موضوعی؛ نمایش توصیف واژگان و اعراب نحوی، صرفی و بلاغی آیات قرآن به صورت آیه‌محور.

برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های جامع تفاسیر نور ۴، عبارت است از:

* قرائت قرآن با متن عثمان طه و صوت قاریان مشهور به صورت: تحذیر، ترتیل و تحقیق، به همراه ترجمه گویا؛

* معجم صرفی قرآن با امکان انجام جست‌وجوهای متنوع بر اساس ویژگی‌های صرفی واژگان قرآنی؛

* فهرست واژگان قرآن به همراه آیات و توصیفات آن، از لغت‌نامه‌ها و قاموس‌های قرآنی مهم عربی و فارسی.

جامع فقه - نسخه ۳

نرم‌افزار تخصصی جامع فقه ۳، فضای بسیار خوبی را برای انجام تحقیقات فقهی مهیا ساخته است. در این کتابخانه فقهی، متن ۱۶۳۹ عنوان کتاب و رساله در ۲۸۶۳ جلد از منابع مهم در زمینه فقه، به زبان عربی و فارسی قابل دسترسی است؛ محتوای کلی این کتابخانه، در این محورها سامان یافته است: فقه استدلالی، منابع روایی فقهی، ادعیه و زیارات، استفتائات و رساله‌های عملیه، مناسک حج و مسائل مستحدثه، فقه مقارن، آیات الأحکام، قواعد فقهی، فرهنگ

اصطلاحات و دایرة المعارف فقهی، کلیات و تاریخ علم فقه و کتاب‌های متن و شرح.

در ذیل با اساسی‌ترین امکانات این برنامه کاربردی و تخصصی فقه، آشنا می‌شوید:

* قابلیت دسته‌بندی کتاب‌ها بر اساس: موضوعات، ادوار فقهی (قرن)، پدیدآوران، زبان و ابواب فقهی؛

* ارتباط متن ۴۸ عنوان در ۳۰۵ جلد به شرح و حاشیه و ترجمه؛

* استخراج قواعد فقهی از کتاب‌های فقهی به همراه تعریف هر یک از قواعد فقهی در کتب منتخب با امکان دسته‌بندی نمایش تطبیقات قواعد بر مبنای: موضوعات، کتاب، ادوار فقهی، قرون، ابواب و زبان؛

* استخراج آیات الأحکام از منابع فقهی و تبیین فقهی آنها با امکان دسته‌بندی نمایش تطبیقات آیات الأحکام بر اساس: موضوعات، کتاب، ادوار فقهی، قرون، ابواب و زبان.

دانشنامه اخلاق اسلامی - نسخه ۲

نسخه دوم دانشنامه اخلاق اسلامی، مشتمل است بر متن ۴۴۵ عنوان کتاب در ۷۶۵ جلد از منابع مهم در زمینه اخلاق، به زبان عربی و فارسی، در محورهایی همچون: اخلاق نقلی، فلسفی، عرفانی و تلفیقی، فضایل و رذایل، آداب، حقوق، فلسفه اخلاق، انسان‌شناسی، پند و اندرز، ادعیه و تربیتی.

در بخش دانشنامه، تمامی سرفصل‌های اخلاقی با تعابیر گوناگون شناسایی شده و برای آنها یک عنوان معیار به زبان فارسی و عربی انتخاب گردیده و سایر سرفصل‌ها با عنوان «مترادفات» جداسازی شده و به عنوان اصلی اتصال یافته است؛ تا کاربر، عنوان اصلی یا مترادف را جست‌وجو کند و به‌آسانی به سرفصل اصلی دسترسی پیدا نماید. سرشاخه‌های این دانشنامه،

عبارت‌اند از: آداب، حقوق، فضایل، رذایل، مبادی، اعمال سال و الگوهای اخلاقی (معصومان/ع).

قابلیت نمایش کتب بر اساس: موضوعات، پدیدآور، زبان، قرن و مذهب نویسنده، به محقق امکان می‌دهد تا روند پژوهش‌های اخلاقی خویش را در حوزه‌های مختلف سامان بخشد و به استخراج مطالب و نکاتی جدید دست یابد.

دانشنامه علوم قرآن

نسخه دوم مشکاة الأنوار، تحت عنوان «دانشنامه علوم قرآن»، شامل متن ۶۸۱ عنوان کتاب در ۹۰۳ جلد از منابع مهم در زمینه علوم قرآن، به زبان: عربی، فارسی و انگلیسی است. در این دانشنامه علوم قرآنی، درختواره ۲۲ مبحث از مباحث مهم علوم قرآنی با بیش از ۳۰۰۰ موضوع و اتصال آن به ۳۰۳ عنوان کتاب، ارائه شده است.

در این برنامه، همچنین قابلیت اتصال متن اصلی تعدادی کتب عربی با ترجمه فارسی آنها، برای کاربر فراهم آمده است.

در بخش «طبقات مفسران» شرح حال علمی و قرآنی حدود ۲۰۰۰ قرآنپژوه از قرن اول تا پانزدهم با ۳۵ نمایه و ۳۰۰۰۰ چکیده و اتصال آن به بیش از ۳۰ عنوان کتاب قابل دستیابی است.

بعضی از قابلیت‌های مشکاة الأنوار ۲ عبارت‌اند از:

امکان محدودکردن کتب برنامه بر اساس موضوعات: «جامع علوم قرآن، تاریخ قرآن، اعجاز، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، پاسخ به سؤالات و شبهات قرآنی، قرائات، معارف قرآن، ترجمه پژوهی، تحریف‌ناپذیری، سوگندهای قرآنی، مثال‌های قرآنی، نسخ، قرآن‌شناسی، تأویل، تجوید، وحی، قصص،

رسم‌الخط، محکم و متشابه، تاریخ تفسیر و مفسران، وجوه و نظائر، نزول، قرآن و علوم، واژه‌شناسی قرآن»، زبان، پدیدآورنده و مذهب.

درایه النور - نسخه ۳

نسخه سوم درایه النور، نرم‌افزار تخصصی و پیشرفته دانش رجال است که مشتمل است بر بازسازی و ارزیابی ۱۸۳۷۰۷ سند، شامل اسناد: کتب اربعه (الکافی، تهذیب، استبصار و من لایحضره الفقیه)، وسائل الشیعه و کتب شیخ صدوق (التوحید، الخصال، علل الشرائع، عیون أخبار الرضا علیه السلام)، أمالی، ثواب الأعمال، فضائل الأشهر الثلاثة، کمال الدین، معانی الأخبار).

در این برنامه، متن ۵۸ عنوان در ۲۹۵ جلد کتاب رجالی و حدیثی، به همراه قابلیت‌های متنوع گنجانده شده است.

شماری از مهم‌ترین امکانات تحقیقاتی این نرم‌افزار، به شرح ذیل است:

* بازسازی اسناد، شامل: اسناد تعلیقی، تحویلی و ذیلی، حل مشکل إضمار و اشاره، و الحاق طریق و مشیخه به ۹۸۲۵۵ سند؛

* ارزیابی اسناد، شامل: صحیح، موثق، ضعیف (عدم اتصال، مجهول، مهمل، مصرح)، معتبر، صحیح علی‌التحقیق؛

* امکان جست‌وجو در اسناد بازسازی‌شده؛

* تهیه فهرس تخصصی از پژوهش‌های اسناد و راویان؛

* شناسنامه جامع راویان احادیث؛

* بازشناسی عناوین اصلی راویان اسناد بازسازی‌شده، حدود ۱۵۳۸۰۰۰ راوی (۱۶۴۵۷ غیرتکراری) و تعریف ۵۳۱۱ معیار برای آنها؛

* تمییز مشترکات و فرآیند توحید عناوین مختلف یک راوی؛

* اعتبارسنجی ۱۷۴۸ راوی، استظهار اعتبار و مذهب از ۱۲۸ عبارت جرح و تعدیل؛
* پیاده‌سازی بخشی از قواعد توثیقات عام در ۲۸۳ عنوان معیار با تعبیر «علی التحقیق».

عرفان - نسخه ۳

متن کامل ۸۰۵ عنوان کتاب و رساله عرفانی در ۱۲۵۸ جلد به زبان عربی و فارسی، در نسخه سوم نرم‌افزار عرفان تعبیه شده است. این کتب، در موضوعات زیر سامان یافته است:

طبقات و شرح حال عارفان، اصطلاح‌نامه، تفسیر عرفانی، عرفان نظری، عرفان عملی، ادبیات عرفانی، عرفان ادبی، حکمت، علوم غریبه، فقه عرفانی، اخلاق، دعا و کتاب‌شناسی.

گفتنی است که کتاب‌های برنامه در محورهای: عرفان عملی، عرفان نظری، ادبیات عرفانی، تفسیر عرفانی، طبقات و شرح احوال، اصطلاح‌نامه، اشعار و شروح، کتب عربی و کتب فارسی، دسته‌بندی شده و در معرض استفاده کاربران قرار گرفته است. از جمله ویژگی‌های ارزنده عرفان ۳، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

* ارائه ۷ عنوان فرهنگ‌نامه جهت دسترسی به معانی: لغات، اصطلاحات و تعبیرات عرفانی؛

* دسترسی به شرح حال بیش از ۲۲۰۰ نفر از عارفان اسلامی در بخش «طبقات عرفا»؛
* ارائه بیش از ۲۰۰ عنوان کتاب از متون کهن ادبی - عرفانی؛

* جست‌وجو در بیش از ۱۹۷۸۰۰ عنوان باب و سرفصل کتب به وسیله فهرست‌گزینی؛
* امکان محدود کردن دامنه جست‌وجو به: آیات، احادیث، و اشعار موجود در متون برنامه.

کلام اسلامی - نسخه ۲

این برنامه، دربردارنده متن ۸۴۷ عنوان کتاب در ۱۶۰۰ جلد، مشتمل بر ۲۹۸ رساله از آثار کلام اسلامی است. تحلیل و دسته‌بندی محتوای ۱۱۱ عنوان کتاب بر اساس نمودار درختی علم کلام اسلامی، شامل: درخت (۷۶۰۲ شاخه)، مکمل یا نمایه (۴۰۰۴۰) و کلیدواژه (۵۴۱۹ کلیدواژه)، از ویژگی‌های کاربردی نرم‌افزار «کلام اسلامی ۲» به شمار می‌رود. برخی از امکانات نرم‌افزار «کتابخانه و درختواره کلام اسلامی ۲» عبارت است از:

* دسته‌بندی کتب برنامه بر مبنای موضوعاتی همچون: کلام تطبیقی، فرق و مذاهب (مانند: امامیه، اشاعره، معتزله، اسماعیلیه و زیدیه)، تفاسیر کلامی، کلام اهل سنت، کلام شیعه، کلیات علم کلام، ابواب کلامی (همچون: توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد)، پدیدآورنده، کتب فارسی و کتب عربی؛

* برقراری ارتباط بین متون و شرح و ترجمه آنها؛

* جست‌وجوی ساده و پیشرفته در: نمودار درختی نمایه‌ها و کلیدواژه‌ها و متن کتاب‌ها.

دانشنامه فرق و مذاهب

یکی از محصولات جدید مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، دانشنامه فرق و مذاهب است. این نرم‌افزار، مشتمل است بر تحلیل و دسته‌بندی محتوای ۷۰ عنوان کتاب بر اساس درختواره جامع فرق و مذاهب اسلامی، شامل: درخت (۴۶۶۵ شاخه)، نمایه‌سازی (۸۳۶۱۷ نمایه) و کلیدواژه (۱۰۶۰۰ کلیدواژه).

گفتنی است که این برنامه، متن ۱۸۲ عنوان کتاب در ۲۳۳ جلد از آثار فرقه‌نویسان قرون اولیه اسلام تا زمان حاضر، به زبان عربی و فارسی را در اختیار محققان علوم و معارف

اسلامی قرار داده است. این نرم‌افزار نیز همچون سایر محصولات نور، از امکانات و قابلیت‌های تحقیقاتی خوبی جهت سامان‌دهی امر پژوهش در حوزه فرق و مذاهب اسلامی برخوردار است.

سخن آخر

آنچه گفته شد، شماری از برجسته‌ترین محصولات نور بودند که برای اساتید، طلاب و پژوهشگران علوم و معارف اسلامی، بسیار مفید و قابل استفاده است. مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، تولیدات ارزنده و کاربردی دیگری نیز در این خصوص دارد که در پایان این نوشتار، به نام برخی از مهم‌ترین آنها بسنده می‌کنیم.

الف. مجموعه آثار بزرگان متقدم و متأخر، مانند:

شیخ طوسی، خواجه نصیرالدین طوسی، شیخ صدوق، شیخ مفید، شیخ طبرسی، شیخ بهایی، سیدین طاووس، شهیدین، شیخ انصاری، فاضلین نراقی، علامه طباطبایی - نسخه ۲، امام خمینی - نسخه ۳، حدیث ولایت، آثار استاد شهید مطهری - نسخه ۳، ابوحامد غزالی، ابوعلی سینا، ملاصدرا و ...

ب. کتابخانه‌ها، درختواره‌ها و دانشنامه‌های دیجیتال در موضوعات مختلف اسلامی، از قبیل:

کتابخانه علوم حدیث، نورالسیره - نسخه ۳، دانشنامه نبوی، دانشنامه علوی - نسخه ۲، عروة النور، معجم موضوعی کتب اربعه، معجم موضوعی وسائل الشیعه، نورالشریعه، حکمت اسلامی - نسخه ۲، معجم موضوعی منطق، حکمت مشاء، حکمت اشراق، کتابخانه رجال شیعه و اهل سنت - نسخه ۲، کتابخانه حدیث شیعه و اهل سنت - نسخه ۲، تاریخ تشیع، دانشنامه فضائل اهل بیت (ع)، سیره معصومان (ع)، فرهنگ اصطلاحات علوم و ... ■